

תעודה

בעריכת ישראל ברטל

טיוטה של 'קול קורא' מאת יואל משה סלומון
אל מנהיגי תנועת 'חיבת ציון' ברוסיה
(שלהי תרמ"א — ראשית תרמ"ב)

רמי יזרעאל

טיוטה של 'קול-קורא' מאת יואל משה סלומון אל מנהיגי תנועת 'חיבת ציון' ברוסיה (שלהי תרמ"א – ראשית תרמ"ב)

רמי יזרעאל

כשנה ומחצה קודם לייסוד פתח-תקוה לא פסק יואל משה סלומון לתת פומבי לרעיונותיו בדבר תיקון מצבו של היישוב היהודי בארץ-ישראל ונחיצות עבודת האדמה. עיתונו 'יהודה וירושלם', שיצא לאור משבט תרל"ז עד תמוז תרל"ח¹ הוא מקור ראשון במעלה להכרת חזונו ומפתח להבנת עניינים מרכזיים בשנותיה הראשונות של פתח-תקוה.

כשבועיים קודם לקניית חלקת קסאר, היא ראשית פתח-תקוה (ר"ח אב תרל"ח), הפסיק לפתח יואל משה סלומון את הופעת עיתונו. 'רב לך דבר שפתיים צא אל עולם המעשה!' — כך מסביר הוא כשלוש שנים לאחר מכן בטיטוט מכתבו² את פשר ההפסקה הפתאומית. שלוש שנים ויותר, בין תרל"ח לתרמ"א, שיקע סלומון את זמנו, אונו והונו בהקמת פתח-תקוה ובמפעלים אחרים בירושלים. באותן שנים לא פרסם אפילו ידיעה אחת על המאורעות המכריעים בתולדות היישוב שבהם נטל חלק מרכזי. רק משתרבה פתח-תקוה בחורף תרמ"א, ומקצת מחבורת המייסדים וסלומון בתוכה נסחפו למלחמה, גלויה ונסתרת, נגד שותפיהם לשעבר — חבורת 'שותפי נחלת טייאן'³, שממנה נוסדה 'אגודת מיסדי הישוב' יצא גם יואל משה סלומון למערכה ופרסם את אשר היה בלבבו. במכתב לידידו הוותיק ושותפו לשעבר בעיתון 'הלבנון', 'יחיאל ברי"ל'⁴, הביע את גירסתו שלו לאירועי תרל"ח-תרמ"א. מכתב זה,⁵ שבו תיאר סלומון את דרכו בין בשנים תרל"ה-תרמ"ב, פותח בניסיון רכישות אדמות יריחו, מאריך בתיאור ראשיתה של פתח-תקוה וסופה ומסיים ברמז

1 על העיתון ראה במבואו של ג' קרסל, יהודה וירושלם. עיתונו של יואל משה סלומון תרל"ז-תרל"ח, ירושלים תשט"ו (מהדורה חזשה ומוערת של העיתון, למעט גיליון ג' של השנה השנייה). ראה גם: ב' אורן, 'יהודה וירושלים כתב העת העורך, התקופה', קטיף, ו-1 (תשכ"ט), עמ' 259-291. ציטוט העמודים מתוך העיתון על-פי מהדורת קרסל.

2 ראה הערה 9 לתעודה.

3 על שם זה ראה במאמרי: 'לביקורת ההיסטוריוגרפיה של שנותיה הראשונות של פתח-תקוה', קתדרה 9 (תשל"ט) (להלן: ההיסטוריוגרפיה), הערה 5.

4 על דרכם המשותפת של השניים ראה שושנה הלוי, 'ראשיתה של העיתונות העברית בא"י', פרקים בתולדות הישוב בירושלים, ב (תשל"ו), עמ' 244; הנ"ל, מבוא למפתח 'הלבנון', ירושלים תשל"ד, עמ' י-יא.

5 הלבנון, יט (כ"א בטבת תרמ"ב), גיליון 2, עמ' 13-15 (להלן: סלומון ב'הלבנון'). וראה על אודותיה: ההיסטוריוגרפיה, עמ' 102-104.

ראשון על רכישת החלקה הקטנה סמוך לכפר יהודיה, היא 'יהוד'.⁶ מכתב זה תופס מקום נכבד בקורותיה של ראשית פתח-תקוה, אך נראה שאל לנו לקבל אותו כלשונו ממש. מלבד דבריו במכתב הנוכח, שבאו בעילום שמו, לא גילה סלומון את גירסתו שלו על המאורעות הסוערים והסבוכים, אשר נתחוללו במשך שלוש השנים הראשונות של פתח-תקוה.⁷ את מלאכת כתיבת המאורעות נטלו על עצמם ידידיו: ברי"ל, י"מ פינס ויעקב גולדמן. הללו פרסמו בין השנים תרמ"ב-תרמ"ה את גירסתיהם, הדומות לגירסתו של יואל משה סלומון על ראשיתו של היישוב. אף-על-פי שדברי סלומון היו כמדומה, המקור העיקרי לכתיבתם, אין דומה כתיבתו לכתיבתם של רעיו, מה עוד שהדברים פורסמו בתוך דין ודברים שבין המייסדים לאחרים. אמנם בספר היובל הראשון של פתח-תקוה ביקשו טוביה ומרדכי סלומון, בניו של יואל משה, להביא את גירסתם על זכרונות אביהם בעל-פה ובכתב, אולם גם כאן אין לקבל את דבריהם כמקור ראשון, מה עוד שאין בידינו כל מסמך כתוב המאשר את גירסתם. מאחר שארכיון סלומון אינו עומד לרשותנו נודעת חשיבות יתרה לכל מיסמך מפרי-עטו של יואל משה, המתאר את שנותיה הראשונות של פתח-תקוה, אם אכן נכתבו הדברים בעצם ידו. דומה אפוא שטיטת ה'קול-קורא' המובאת להלן היא העדות חשובה ביותר (נוסף על מכתבו הנוכח ב'הלבנון' ומאמריו בעיתוננו 'יהודה וירושלם') על דרכו של האיש ותפיסת עולמו, וחשיבותה רבה להבנת אירועי ימי-הבראשית של פתח-תקוה.

גלגולי כתב-היד

1. יומנו של יואל משה סלומון

בספר-היובל הראשון של פתח-תקוה נעשה שימוש במיסמכים רבים מארכיוניהם של ראשוני פתח-תקוה. מקצתם של מיסמכים אלה באו מידי בניו של יואל משה סלומון, חלקם פורסמו במלואם בלא כל הערות-הסבר בצדם, ויש שהובלעו בהרצאת הדברים השוטפת. בין השאר הגיעו לידי יערי-פולסקין, שקיבץ את החומר הארכיוני לספר, תשעה עמודים בכתב-ידו של טוביה סלומון — העתקה מכתב-יד של אביו יואל משה. מתוך הדפים הללו פרסמו העורכים חלק⁸ ממה שהוגדר כקטע מיומנו של סלומון, המספר על כישלון רכישת אדמת דוראן.⁹ קטע נוסף מתוך 'היומן' נדפס בספר היובל (עמ' צב-צג), בלוויית שני עמודי פאקסמילה מתוך כתב-יד של יואל משה סלומון.¹⁰ העורכים הכתירו את הקטע בכותרת 'מתוך יומנו של יואל משה

6 ואכן רמז ברור לקניית יהוד כבר בחורף תרמ"ב נמצא בתקנות 'חברת פתח-תקוה', היא חבורת המייסדים, שפורסמו בתנוכה תרמ"ב (א' דרויאנוב, כתבים לתולדות חיבת ציון, תל-אביב תרצ"ב, ג, עמ' 336-343).

7 נראה שהדבר קשור בהשקפתו שהובעה בעיתוננו, כי על חבורת המייסדים להתחיל את העשייה בשקט ובצנעה.

8 ספר היובל, עמ' יא-יב. קטע זה נדפס בשינויים קלים אצל א' דרויאנוב בספרו הנוכח (לעיל, הערה 6), בעמ' 521, על-פי העתקת טוביה סלומון. בין שתי הגרסאות יש שינויים קלי ערך.

9 פרשת דוראן תידון בהרחבה בהמשך הדברים.

10 זיהויו של הכותב אינו מוטל בספק מאחר שבידינו מכתבים נוספים בכתב-יד זהו לחלוטין הנושאים את חתימתו. נראה שקטע זה קודם במקור לתיאור פרשת דוראן, כפי שנראה בהמשך.

אנחנו על הידוע במהותו אלו ימים
אז בלוי נתאמר לאלה על גביהם ויקראו להם
עד אשר יבא ימים חזקים הוסטם עד שיהיו
המאסר - אלא יקרא האל האזינו בראש
היום התאמר ידוע כי נתן האל כבודו ויהי
יבאו לאור המעלה שבת הכסף האזינו על סכום הנותן
הוא או כי כי נקשר הוא כי על היום בזה או
קצת פחות זכות ויבטיחו אולם יבו והיתה ידוע כי
או יקרא לתת לדבות כי בנות תפארת המעלה שבת
הכבודים על האזינו ^{הוא} האזינו כי נכתב על במדת המעלה
אלו המעלה נכונה

אז ידוע והוא אלא מה יחסי
היקרים על החסד ולמה ולמה ואת
תבאנה ולמה בלוי
אמן דמי האל על אדם לאו תפארת אלא המעלה
על הידוע אין אק אחרי כי בנות המעלה
למה נכתב ויבטיחו אלא אימה מה המעלה
את המעלה נכתב על האל המעלה

את המעלה טעם המעלה הוא המעלה
אלה המעלה אלה המעלה
יום אדם המעלה גדול המעלה

או כי דמי האל אלה או המעלה
ומה המעלה על המעלה
אל אימה דמי האל מה המעלה
הוא המעלה דמי האל המעלה

סלומון, קביעה שאין לה על מה שתסמוך, כפי שנברר להלן, אף-על-פי שנתקבלה על-ידי רבים¹¹.

2. העתקתו של טוביה סלומון

בשנת תרצ"ב (1932) פרסם א' דרויאנוב את הכרך השלישי של ספרו כתבים לתולדות חיבת ציון. בחלק האחרון שבספר, חלק המילואים, נדפסו בשלימותם או בחלקם מיסמכים אחדים רבי-חשיבות לתולדות ראשיתה של פתח-תקוה, אחד מהם הובא כהערה. דרויאנוב כתב כי מצא את המסמך, שהוא העתקה מקוטעת מכתב-יד של יואל משה סלומון, בארכיונו של יערי-פולסקין, מעורכי ספר היובל. מן החומר שפרסם דרויאנוב אנו למדים, שעורכי ספר-היובל ראו לנכון לפרסם רק דברים מעטים מדברי יואל משה סלומון¹² (על דוראן), אף-על-פי שלנגד עיניהם היה קטע גדול. הדברים שפרסם דרויאנוב¹³ עוסקים בניסיונותיהם של סלומון וחבריו לרכוש את אדמות יריחו ודוראן, וקטע זה היה לאבן-יסוד במחקרים שנכתבו במשך השנים בקורות היישוב היהודי. אולם הדברים, כאמור, אינם אלא חלק קטן מתוך העתקה השמורה כולה בארכיון הציוני.¹⁴ המסמך מכיל תשעה עמודים, כולם בכתב-ידו של טוביה סלומון. בראשית המכתב כתב המעתיק: 'העתק מדפים אחדים שמצאתי מכ"י אבי ז"ל שרשם אודות התיסדות פ"ת וחבל שכל הרשימות נאבדו ולא מצאתי כי אם אחדים'. תשעת העמודים שנשלחו אל דרויאנוב נחלקים לענינים אחדים:

א. שני העמודים הראשונים הם העתקה של שני העמודים והפאקסמילה שפורסמו בספר היובל¹⁵ ואותם לא פרסם דרויאנוב, על אף שלפי מיטב ידיעתנו לא ידע על הדפסתם.

ב. ההתאחדות (עמ' 3-5). לא פורסם בספר היובל של פתח-תקוה מטעמים שהיו שמורים עם עורכי הספר.

ג. הקנייה (עמ' 5-8). ראשיתו של פרק זה (עמ' 5-6), שם ניסה סלומון להסביר את קשיי הקנייה, הושמטה על-ידי דרויאנוב, ואילו פרשת הניסיון בדוראן פורסמה בספרו, על-אף שחלקים ניכרים ממנה כבר הובאו בספר היובל.

ד. אדמת יריחו (עמ' 8-9). דרויאנוב פרסם קטע הדין בכישלון רכישת אדמת יריחו, אך השמיט את המשך הפרק הדין בפרשת סנברה¹⁶ ובראשית המשא-ומתן לרכישת אדמת פתח-תקוה. ה. אמלא בעס.

3. ארבעה עמודים נוספים מכתב-יד של יואל משה סלומון

בגנוזי בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, באוסף קד"ש¹⁷ שמורים עוד שישה עמודים

11 לדוגמה: א' יערי, זכרונות ארץ ישראל, ירושלים תש"ז, עמ' 1270.

12 פרסום קטע זה, שחלקו כבר נדפס בספר היובל שנערך כארבע שנים לפני ספרו של דרויאנוב, עשוי אולי ללמד כי ההיסטוריון לא ראה לפניו את ספר היובל, שהיה עדיין גנוז בשל הוויכוח הציבורי שניטש סביבו באותן שנים. וראה עוד: ההיסטוריוגרפיה, עמ' 117, הערה 89.

13 דרויאנוב (לעיל, הערה 6), עמ' 520-521; וראה השוואת פרסום כתב-היד בטבלה המובאת להלן.

14 אצ"מ 155/10 / A, בתוך תיק ההתכתביות של דרויאנוב עם אנשים שונים בעניין פרסום זכרונותיהם ומסמכיהם.

15 ספר היובל, עמ' צב-צג.

16 על הפרשה ראה הערה 65 לתעודה.

17 קד"ש 27/966.

עמוד בכתב-ידו של יואל משה סלומון אודות הנסיונות לרכישת אדמות דוראן ויריחו (בית הספרים הלאומי, אוסף קד"ש, תיק 27)

בכתב־ידו של יואל משה סלומון. נראה כי עמודים אלה היו פעם ברשותו של יערי־פולסקין, כשערך את ספר־היובל הראשון. דף אחד (על שני צדדיו) כבר נדפס בספר־היובל (עמ' צב–צג), ואילו שני הדפים האחרים פורסמו רק בחלקם, כפי שנראה להלן. הדף השלישי בקבוצה זו מסומן באות ה', דומה שהדף השני הוא דף ד' של כתב־היד עצמו.¹⁸ הכתב בשני הדפים זהה לחלוטין לכתבם של שני העמודים שתצלומם הובא בספר־היובל.¹⁹ עובדה זו, וכן רצף ההעתקה של הדפים הללו אצל טוביה סלומון אינם מניחים כל ספק בנוגע לרציפותם של כל הקטעים הקודמים.²⁰ דומה אפוא, שלפנינו עשרה עמודים מתוך כתב־יד אחד שראשו (הדף הראשון) חסר,²¹ ואילו המשכו קטוע. כתב־יד זה הוא רצף אחד של הרצאת דברים. ואף־על־פי שאינם סדורים, קו אחד עובר בין הדברים — מעשיו וחזונו של יואל משה סלומון.

זמנו ומגמתו של כתב־היד

ברור זמנו של כתב־היד עשוי ללמד על אופיו ומטרתו. כאמור, אין בידינו הדף הראשון של כתב־היד, שממנו היינו אולי עשויים ללמוד על הנמען ועל תאריך הכתיבה. ואולם בכתב־היד מצוי רמז ברור, התוחם את מועד כתיבתו האפשרי לפרק זמן של שנה אחת — בין אביב תרמ"א לאביב תרמ"ב.

בעמוד שפורסם בספר היובל פונה יואל משה סלומון אל סופרי ישראל בדברים הבאים:

בעת כזאת אשר קול מגרש והמיית אויב תצלצלו באזנינו קול קורא בחזקה רוצו מצטון צאר מרוסיה והשאלה הזאת אם טוב להכין מושבינו על ארץ אבותינו תלחץ למצוא פתוונה...

דברים אלה עשויים היו להיכתב אך ורק בשנות הפרעות תרמ"א–תרמ"ב (ה'סופות בנגב'). שהתחילו במאוס 1881 ושכחו במאי 1882, עם פיטורי שר הפנים הרוסי איגנאטייב.²² באביב של שנת 1882 חלה רגיעה, ותנועת הבריחה מרוסיה פחתה במידה ניכרת. מעדויות רבות עולה בהירות, שמאותה תקופה ואילך חלה גם ירידה ניכרת בהתארגנות הספונטאנית של אגודות וחברות,²³ שרובן גילו עניין בשאלת יישוב הארץ — נושא הנדון במפורש בקטע. אבל דומה שרשאים אנו להגדיר את פרק־הזמן הגדרה ברורה יותר: שלהי קיץ תרמ"א–ראשית תרמ"ב. תקופה זו תוחמים אותה בשני אירועים חשובים בתולדות פתח־תקוה לאחר חורבנה:

18 על רציפות ארבעת עמודי כתב־היד באוסף קד"ש והתייחסותם לנוסחים השונים שפורסמו ראה בטבלה המובאת להלן.

19 שם, עמ' צב–צג.

20 והשווה את הקטעים שהועתקו על־ידו אל סדר עמודי כתב־היד בטבלה שלהלן.

21 כך עולה מעיון בפאקסמיליה של הקטע שפורסם בספר היובל (עמ' צב). בפניה השמאלית העליונה של העמוד הראשון ניתן לראות בבירור את מיספור העמוד (ב) ונראה שאין ראשו של עמוד זה עשוי לשמש פתיחה ל'קול־קורא'. מסתבר אפוא שהדף הראשון חסר.

22 על הפרעות וראשית תנועת חיבת ציון ברוסיה ראה י' קלוזנר, בהתעורר עם, ירושלים תשכ"ב. על הדחתו של שר הפנים איגנאטייב במאי 1882 ראה שם, עמ' 212.

23 שם, עמ' 245–246.

1. התארגנותם של כמה מ'שותפי נחלת טייאן', שהביאה לידי הקמת 'אגודת מיסדי הישוב' בסיון תרמ"א. מטרת האגודה היתה למצוא שותפים מקרב יהודי רוסיה, לאחר ההתעוררות הגדולה שחלה בארץ זו בעקבות פרעות תרמ"א. ההתארגנות הולידה, בין היתר, את פנייתו הנרגשת של משה צבי לוינון, ראש האגודה, אל יהודי רוסיה. דומה שמאמר²⁴ 'קול מעיר', אשר נדפס ב'חבצלת' ביום ג' באב תרמ"א, הוא אחד המקורות הראשונים להשתתפות פומבית מצד יהודי ארץ-ישראל בפולמוס סביב שאלת ההגירה שנתעוררה עם הפרעות בעיתונות היהודית ברוסיה. כעבור זמן קצר פורסם דבר האגודה בעיתונות הגולה.²⁵ נראה ש'החברים החדשים' בנחלת פתח-תקוה הקדימו המייסדים, שהיו שקועים בניסיונות נואשים לגייס כספים על-מנת לפרוע את חובותיהם הכבדים לטייאן בעל החלקה השנייה. אפשר שזמן קצר לאחר אב תרמ"א ניסח סלומון את פנייתו אל יהודי רוסיה, וזאת — בעקבות התארגנותם של שותפיו לשעבר שנעשו ליריביו.

2. מכתבו של סלומון ל'הלבנון', שפורסם בעילום שם בטבת תרמ"ב,²⁶ מזכיר כמה מן העניינים הנדונים גם בכתב-היד: בעיות רכישת הקרקעות בארץ-ישראל שאינן מובנות דיין ליליד אירופה; פרשת יריחו (אך לא פרשת דוראן שנשמטה גם בתיאורי ידידו בני-דורו עד אשר פורסמה בספר היובל); רמיזה על הניסיון לרכישת סנברה וכן המסקנה בעקבות כישלוננו כי אין לקנות אדמה מידי הממשלה אלא מידי אדם שכבר רכשה מידה ובידו שטרי מכר כדין. כל העניינים האלה מופיעים בסדר זה גם בכתב-היד, אך בהרחבה.

אולם, דומה כי המכתב ל'הלבנון' נכתב לאחר שתוכרה טיוטת ה'קול-קורא'. בפרק זמן זה נרחשו אירועים נוספים, שהחריפו את הוויכוח בין שני הפלגים הפתח-תקוואים וכן נקנתה אז אדמת יהוד שעליה דובר במפורש במאמר בעיתון. נראה שכל אלה שינו את מגמתו היסודית של ה'קול-קורא והוא נהיה למכתב הממעיט את דמותם של אנשי 'אגודת מיסדי הישוב'.

זמנו של כתב-היד הוא אפוא לאחר מועד פרסום דבר 'אגודת מיסדי הישוב'. ולפני פרסום המכתב ב'הלבנון', דהיינו בין שלהי תרמ"א לראשית תרמ"ב.

אופיו ומגמתו של כתב-היד מתחוררים מן התקופה שבה נכתב. בלא ספק, לפנינו טיוטה של קול-קורא אל יהדות רוסיה לבוא לעזרת חבורת מייסדי פתח-תקוה. כותב המזוהה עצמו במפורש (שלא כמכתב בעיתון) כ ש ו ת ף ל ח ב ו ר ה מוכן לספר לקוראיו כל אשר עבר על המייסדים למען יבינו את הקשיים הרבים שעמדו בפני בני החבורה ויחכימו מלימוד שגיאותיהם. נראה שה'קול-קורא' לא פורסם מעולם ונותר בגנויו של יואל משה סלומון. ואפשר שיש לתלות את גניזת הטיוטה בהחרפת המאבק בין שתי החבורות בפתח-תקוה בסתיו תרמ"ב. תוך-כדי כך נתעורר בלב המייסדים זיק של תקווה, לאחר שבסתיו תרמ"ב נקנתה חלקת 'יהוד'. ייתכן שהצלחה זו, עם החרפת הפולמוס, הביאה לכך שסלומון שינה את יעדי הפנייה ומטרותיה והעדיף לפרסם את מאמרו בעילום

24 חזר ונדפס אצל דרייאנוב (לעיל, הערה 6), עמ' 293–332; וכן: ש' יבנאלי, תקופת חיבת ציון, ירושלים תשכ"ב, עמ' 243–249.

25 הלבנון מיום כ"ב אב תרמ"א.

26 למקורותיו ראה הערה 5.

שם ב'הלבנון', אבל בשינוי פרטים רבים מטייטת כתב-היד. כתב-היד הראשון נותר אפוא שמור בגנוזיו עוד יובל שנים עד לפרסומו הקטוע בספר-היובל.

ייחודו של כתב-היד בכמה תחומים:

1. הוא עדות אחת מתוך שתי העדויות שכתב יואל משה סלומון בעצם ידו לאחר חורבן פתח-תקוה 'הירושלמית'.
2. עדות זו, על אף שהיא קצרה מהמכתב ב'הלבנון', עולה במהימנותה על המכתב. יש לזכור, שהמכתב נשלח כתגובה להאשמות חריפות ונראה שדברי סלומון שם מגמתיים יותר. מתוך השוואה עם המכתב עולים דברים נוספים, שעליהם עמדנו בהערות לגוף התעודה.
3. רעיונותיו של סלומון בפרק 'ההתאחדות' על אודות דמותה של חבורת המייסדים מחדדים ומלבנים את עיקרי השקפתו בדבר ייחודה של חבורת המייסדים, דברים שהביע בקצרה בעיתונות קודם לייסוד פתח-תקוה.²⁷
4. הקטע הקצר על אודות המשא-ומתן עם טייאן בעניין רכישת פתח-תקוה, ואשר לא פורסם, דומה שיש בו כדי להוסיף אחיזה לידיעות על המאורע. שלא כבתיאורים השונים בספרות תולדות היישוב, המבוססים ברובם על מסורות משפחתיות.
5. כתב היד מאפשר ביקורת הטקסטית שכבר פורסמו ומלמד על מידת הזהירות שיש לנהוג במקורות שעברו גלגולים אחדים לפני הגיעם אל החוקרים. אכן, ליקוט קטעיו של המסמך, פירושו וקביעת אופיו, מטרותו וזמנו, אף-על-פי שחלקים ניכרים ממנו כבר פורסמו לפני יובל שנים, מצביעים על הצורך בראייה מחודשת של חומר-המקורות שברשותנו לתולדות ראשיתה של פתח-תקוה.

27 ראה הערה 19 לתעודה.

המקורות ל'קול-קורא' של יואל משה סלומון

מספר מקורי של עמודי כתב-היד	מספר העמוד	תוכן העמוד	מספר העמוד בספר היובל של פתח-תקה	מיספור ארעי של העמודים בהעתקה טוביה סלומון באוסף יערי-פולסקין	דרואנוב כתבים, ג' עמ' 520-521	אוסף קד"ש 27/966	טרום פורסם	מספר מקורי של עמודי כתב-היד	
								דף	צד
1.	א	א						א	א
2.	א	ב						ב	א
3.	ב	א		צג	21	+		א	ב
4.	ב	ב		צג	32	+		ב	ב
5.	דף ג צדדים	א-ב ⁴							
6.					4-3		+		
					5-4 ⁶		+		
7.	ד	א		יא-יב	6	+	+	א	ד
8.	ד	ב		יא-יב ⁸	7	+	+	ב	ד
9.	ה	א		יא-יב	8	+	+	א	ה
10.	ה	ב			9	+	+	ב	ה

- 1 אין בידינו הדף הראשון והמספור המשוער בלבד.
- 2 טוביה סלומון השמיט בעמוד הראשון את השורה הראשונה של הדף המקורי (ב, א').
- 3 טוביה סלומון השמיט בעמוד השני אצלו את שתי השורות התחתונות מתוך עמוד כתב-היד (ב, ב').
- 4 דף זה חסר על שני צדדיו.
- 5 כך השם גם במקור.
- 6 2 השורות הראשונות של דף צד א' הן סוף עמוד 5 אצל טוביה סלומון.
- 7 כך השם גם במקור.
- 8 בספר היובל חסרה כל השיחה בין הפחה ובן ציון ליאון, המופיעה בכתב-היד המקורי.
- 9 כך השם גם במקור.

נתקברו בזרוע והנם מיחלים בכליון עינים לתוצאות הרבר אל הפעולה,¹ כנו סופרים עטיכם לאיתים וקשתיכם למזמורות² רב לכם הגות ואומר ודברים צאו נא מעולם ההגיון והדיבור אל עולם הפעולה והמעשה.³

— כה אמר לי לבי בעת היותי גם אני כא' מהסופרים וידי אחזה בעט להביע הגות רוחי ביסדי לתכלית זה את המ"ע⁴ יהודה וירושלם⁵ — "רב לך", אמרה נפשי — בעת מלאתי רגשות נעלות לברא בכל יום יצורים חדשים, רב לך דבר שפתים, צא לך אל עולם העשיה, אשר כל פעולה קטנה בו, אשר אף אם תנהג בכבודות, וכנמלה תרחש על סלעי המניעות וצורי מכשול וחתחתים המונחים על הדרך, בכל זאת טובה היא מרבבות דברים ולהג הרבה — כי אין מורה נאמן כהנסיון להראות לנו עולם ברור וצדק — תחת אשר הדמיון תקרע בפור עיניה ותחזה לנו משאות שוא ומדוחים. טוב מלא כף עבודה ומעשה ממלא חפנים מחשבות דמיון ורעות רוח, "קום ועשה".⁶

"קום ועשה" המילים האלה דפקוני בחזקת היר, ותמלא נפשי רגשות חרשות לא שערתיים בכל ימי הגות רוחי — "קום ועשה" מקל גם כן מאד להביעם, ומה תכבד העשיה באמת ברבר כזה. בכל זאת אורתי חלצי כי רוח התשוקה עוררני והמפעלות הטובים אשר אני וחברי היקרים פעלנו ועשינו ליסד החברות הנכבדות לבניני הבתים נחלת שבעה מאה שערים משכנות ישראל,⁷ אשר ת"ל ההצלחה עמדה לימיננו וגדולות ונצורות פעלנו לחזוק מוסדות ישוב ערי קדשינו, להשיב עניי צאן קדשים בבתיים הנכונים מקימוץ לחם חוקם ולא יבלעו עוד זרים גויים בעלי החצרות את תמצית דם האביונים בהוסיפם בכל שנה על דמי שכירות בתים אפילות ורחוקות. ועתה ת"ל רבים מיושבי עיר קדש ישאפו רוח צח בישבם בבתי החברות ההמה בשלום — המפעלות הטובות האלה די און ה"י למו לחזק לבבינו לגשת אל המפעל הגדול הזה ולנסות דבר אליה.⁸

עזבתי אז את מלאכת הרפסת מ"ע יהודה וירושלם⁹ כי מתקו לי רגבי המעשה מאלפי דברים ונאומים רבים.

קוראים יקרים,¹⁰ אם תחפצו ללכת אחרינו בכל הדרך אשר הלכנו בה, זה שנתים וירחים,¹¹ להביא על כל יגיעה ומפעל בעין בוחנת, הכינו גם אתם עצמיכם לקראת עמל ותלאה ונסיונות רבות. כרו לכם אוזנים

- 1 שורה ראשונה זו הושמטה בהעתקת טוביה סלומון, שהחל את דברי אביו בפנייתו לסופרים. (אגב, עדות מובהקת שאין כאן יומן.)
- 2 על דרך הפסוק הירוע מישעיה ב ד.
- 3 כאן מסיים הכותב את דברי הפנייה לנמענים. ללא ספק נועד ה'קול-קורא' אל מנהיגי הראשונים של תנועת 'חיבת ציון' ברוסיה. על פעילותם ראה: י קלוזנר, בהתעורר עם, ירושלים תשכ"ב, עמ' 94-154.
- 4 מכתב עתי, כלומר: עיתון.
- 5 על יהודה וירושלם ראה בהערה 1 למבוא.
- 6 'קום ועשה יהיה ה' עמך' — דברי דוד לשלמה בפקדו עליו להקים את בית המקדש (דברי הימים א', כב טו).
- 7 אלה השכונות שבהקמתן השתתף יואל משה סלומון. על חלקו בהן ראה בספרו של מרדכי סלומון, ספר שלושה דורות ביישוב, ירושלים תרצ"ט, עמ' 150-154.
- 8 סוף דף ב, צד א, בכתב-היר המקורי.
- 9 הגיליון האחרון של 'יהודה וירושלם', גיליון ד' של השנה השנייה, יצא לאור ביום י"א בתמוז תרל"ח. באותו חודש החלו סלומון וחבריו במשא-ומתן על אדמת פתח-תקוה שנקנתה בראש חודש אב תרל"ח. העיתון פסק לצאת ללא כל הודעה מוקדמת ובתעודה זו מסר הכותב לראשונה, באיחור של מספר שנים, מדוע הפסיק את הופעת עיתונו.
- 10 הפנייה לקהל קוראים מראה שאין כאן לשון אינטימית של כותב יומן.
- 11 לפי מניינו של סלומון נתקיימה פתח-תקוה 26 חודשים. אם החל למנות מיום קניית הקרקע, אב תרל"ח, הרי שימי היישוב נסתיימו בשלהי תר"ס. אך אם החלו תולדות היישוב רק עם התיישבות קומץ הראשונים בראשית תרל"ט, הרי שנסתיים מניינו במחצית חורף תרמ"א. תאריך הזהה לידיעה הקצרה שפרסם יעקב גולדמן בהצפירה, גיליון 2 (1881) על חיסול היישוב. נוסח הידיעה המלא נדפס גם אצל ש' יבנאלי, תקופת חיבת ציון, א, תל-אביב תשכ"א, עמ' 267, הערה 15.

שומעות דברי אמת שכבר היו ועינים לראות מפעלות שכבר נעשו. קחו מאתנו נסיונות אשר קנינו אותם בדמי לבבינו ובמיטב כספינו ובשנים ממבחר ימי עלומינו. הנסיונות האלה באמת יקרו משהם ומפז ובכל זאת אתן אותם לכם אחי ועמי מתנת חנם¹² כי אך למענכם ולמען ארמת קדשנו דרכנו הדרך הזה לפניכם ומדוע נשלול מכם בעת הזאת אשר קול מגרש והמית אויב תצלצל באזנינו קול קורא בחזקה נודו מצפון, צאו מרוסיה.¹³ השאלה הזאת אם טוב להכין מושבינו על ארץ אבותינו תלחץ למצא פתרונה. לזאת הבו ולכו אחרינו, הביטו אל כל מפעלינו ואל כל שגגותינו ועל כל המכשולים והמעצורים אשר פגשנו בדרכנו¹⁴ כי לא דבר ריק היא טרם לעת כזאת ואקוה כי שבע ביום¹⁵ תהללנו על אשר ערכנו לפניכם הדברים כהיותם, הפעולות והשגגות המעותים אשר עיוותנו דרכינו והעמל והתלאה אשר סבלנו למען תשכילו אתם בכל אשר תפנו.¹⁶ ואנכי כסופר נאמן כותב דברי הימים בלי משא פנים אעלה את הכל על הגליון והאמת איננה צריכה לעדים ומה גם כי נמצאו אנשים ישרים ועדי ראייה על כל צעד וצעד.¹⁷

ה ה ת א ח ד ו ת ¹⁸

דעת לנבון כי נקל להוציא רעיון גדול ונכבד כזה אל הפועל צריך קיבוץ והתאחדות חברים אשר יתאגרו בקשר אמיץ ובדעה מיוחדת ולהיות מוכנים לשאת כל עמל ותלאה ולסבול כל קושי התחלות ואיש את אחיו יעזרו. ועל כל אחד לבטל תמיד את רצונו מפני רצון יתר בני החבורה.¹⁹ אמנם גם הדבר הזה נקל לצייר במחשבה וגם לדבר בפה אולם בהגיע הדבר לידי מעשה אז באמת קשה זיווגם כקריעת ים סוף ואם כי בהשקפה הראשונה ידמו כי שפה אחת לכלם ומשרה אחת בלבם בכל זאת העובדה תורינו כי מיום בלל ה' שפת כל הארץ נפרדו כל בני האדם גם בדיעותיהם, ויש אשר לפעמים יתאחדו בני האדם להוציא דבר פלוני אל הפועל. אמנם בהגיע אל שאלת איך? כיצד? מי? ומתי? או כל איש ואיש יחווה דעתו ואם כי רבות פעמים רב טוב צפון בהמידה הזאת ותשועה ברב יועץ. אך במה הדברים אמורים כשיש סדרים נכונים להכרעת הדיעות אבל אם לא תשרור בהקיבוץ סדרים נכונים וישרים וכל אחד יעמוד על דעתו מבלי לבטל מפני דעת חבריו אז תפר האגדה ותשחת הפעולה.²⁰ אם

- 12 הדגשת ניסיונם של הכותב וחבריו אינה מקרית. כמה חודשים לאחר פרוץ הפרעות הוצפו משכילי ירושלים ומנהיגיה בשאלות מאת רבים מיהודי רוסיה שביקשו לדעת על אפשרויות ההתיישבות בארץ, כשאלותיהם של ראשי האגודה ליישוב ארץ-ישראל בסובאלק, שהופנו בסוף תרמ"א אל הרב דיסקין, פינס ויעקב גולרמן (י' קלזנר, בהתעורר עם, עמ' 125-125). סלומון הציג עצמו אדם ברי-סמכא וציפה שדבריו יישמעו ביתר אמון. פיסקה זו היא העדות המובהקת לקביעת תאריך כתיבת המכתב, כפי שניסינו להראות במבוא לעיל.
- 13 בטיטה אין סלומון נתע מלהורות כי שגו פה ושם בניסיונותיהם, אך ממכתבו ב'הלבנון' עולה נימה מרוככת. פרשת כישלון פתח-תקוה היתה ידועה בין יהודי רוסיה, אליהם ביקש לפנות, כך שלא נותרה לסלומון הברירה אלא לנסות ולהסביר את כישלונות המייסדים וזוהי עיקר מטרת הפיסקה הזו.
- 15 על דרך הפסוק 'שבע ביום היללתיך' (תהלים קיט קסד).
- 16 כאן קטע טוביה סלומון את העתקתו והשמיט את הפיסקה האחרונה, שהודפסה בספר היובל.
- 17 הדגשת כתיבת האמת ללא משוא פנים יש בה כדי להעיד נאמנה על קיום דעות אחרות בפרשה. נראה שיש לשלב את הדברים בפרשת הפולמוס המר בין שני פלגי פתח-תקוה. מעניין שביקול-קורא מציג סלומון עצמו כמי שמעורב בפרשה, ואילו במכתבו ל'הלבנון' ניכר בכירור ניסיונו להעמיד את עצמו מחוץ למעגל החבורה (אם כי קרוב אליה). כל זאת — על-מנת להופיע כאדם אוניקטיבי בתיאור המחלוקת בין שתי החברות.
- 18 פרק זה מובא כאן בשלמותו על-פי העתקת טוביה סלומון שנשלחה לריואנוב. קבענו פרק זה כאן לאחר פרק הפתיחה הקטוע שפורסם בספר היובל, משום שטוביה סלומון העתיק בראשית מכתבו את רובו של הקטע שפורסם בספר היובל ולאחר השמטה קצרה (ראה הערה לעיל) המשך להעתיק את הפרק הזה. נראה שהפרק נכתב על שני צדדיו של דף אשר לא הגיע לידינו.
- 19 ברוח דומה כתב סלומון במאמר 'ישוב ארץ הקודש' שנדפס בעיתונו (יהודה וירושלם, מהדורת קרסל, עמ' 9-16). הצורך באחדות החבורה חזר ועלה בעיקרי חונו. על כך ראה במיוחד: יהודה וירושלם, שם, עמ' 9-11.
- 20 'השווה עם דבריו של סלומון במאמרו הנ"ל, שחוסר אחדות בחבורה יביא בהכרח לסכסוכים בעת קניית הקרקע 'כאלה וכאלה ירבו הדיעות וחוט ההתקשרות ינתק באפס יד חלילה' (יהודה וירושלם, שם, עמ' 9).

קשה ההתאגדות וההסתדרות בכל מקום מה תכבד הדבר פה בעיר קדשינו אשר אנשיה בקרבה מקובצים מכל כנפות הארץ וממדינות שונות זה מלא רעיונותיו מטוב ארץ אונגריה וזה מחמדת רומניה וזה דעתו משפעת ממחוז ארץ ליטא וזה דעתו וזה עליו ממחוז ארץ פולניא זה אהב סדרי ארץ אנגליא וזה מתהלל בחריצות בני ארצו ארץ צרפת או מדינת אמריקה. וכל אחד יתאמץ לסדר הדבר עפ"י הסדר והנימוס של בני ארצו ובאמת לוא (!) יתמזגו הדיעות ויצטרפו המחשבות כולן וכל הלבבות ישתתפו למצוא רק את הטוב והמועיל מהדיעות של כל אחד ואחד שספגו בארץ מולדתם, ולמזגם מיוזג טבעי או חמיי²¹ כי אז כל מה שיתוספו הדיעות תהי תולדתם יותר מוכשרת ויותר רצויה. ככל התוצאות הטובות שתצאנה מהתאחדות יסודות כמיות בהתמזגם ובהתחברם למין אחד ולגוש מוצק – אך לא כן אם לא יתמזגו היסודות מיוזג שלם ואמת ע"י כח נעלם המערבם והממזגם עד כי אם תשאר כל חתיכה וחתיכה בפני עצמה אלא שנתחברו ונתדבקו זו אצל זו ע"י כח מלאכותי ואז על נקלה תפרדנה זו מזו. את כל זאת ידענו בתחילה ובכל זאת לא נואשנו עד אשר מצאנו לנו חברים נאמנים וישרים אשר לא יחתו מפני כל ואשר כל אחד הכיר את רעהו כי לבו שלם ונאמן להמטרה הנשגבה הזאת מבלי שום פניה זרה ואז באנו באגודה אחת כעשרה חברים²² ואשר רק הרעיון הקדוש ישוב ערי קדשינו עבודת החקלאות בארצנו הוא ה"י רוח החיה בכל פעולתנו.

הראשון²³ ה"י(ה) הרב הנכבד ר' דוד גוטמן מארץ אונגריה.²⁴ האיש הנכבד הזה הוא נודע לתהלה שמה בארצו אשר קנא גם לאלהיו ויריב רוב עמו ממחבלי כרם ד'. כרם הדת והאמונה וכאשר נלאה לראות כי כת המהרסים שבמחוזו גברו מיום ליום²⁵ ע"כ עלה בדעתו להשליך הצלחתו החומרי בארץ מולדתו ויעזב את עסקיו הרבים ויבחר הוא ורעייתו ללכת לארץ הצבי. וגמר אומר להקדיש נפשו ומאורו להוציא הרב הנעלה של ישוב הארץ לאור. ואנכי הכותב²⁶ אשר הרעיון היקר הזה מלא חדרי לבבי מעודי והשלישי²⁷ הוא האיש היקר רב המרץ וחבב ציון נלהב באמת ובלב שלם. גם הוא ה"י(ה) יליד אונגרי בעודנו צעיר לימים כבן ח"י שנים והוא תלמיד אחת הישיבות שמה בארצו גם ידע שפת אונגרית, גרמנית ואנגלית²⁸ על בורין ועם כל זאת גדלה אהבתו לציון ויעזב את ארצו ואת עיר מולדתו ואת כל בית אביו וילך רגלי עד בואו סאלינקה ואשר שמה שכרו לו אנשים טובים שכר האוניה ליפו.²⁹ הוא והרב דוד גוטמן התודעו אלי על ידי מאמרי ישוב הארץ בהמ"ע יהודה וירושלים³⁰ ואנכי תכנתי את רוחם

21 חימי, כלומר מלאכותי.

22 מספר השותפים מתאים לידיעותינו כי חבורת המייסדים מנתה בתחילת דרכה עשרה שותפים.

23 סלומון כבני דודו פינס והמבורגר קובע כאן כי דוד גוטמן היה הרמות המרכזית בכל פרשת ראשית היישוב, קביעה שיש לקבלה כנכונה. וראה דבריהם במאמרי, ההיסטוריוגרפיה, עמ' 100, 102.

24 הביוגרפיה היחידה של גוטמן מצויה בספר היובל של פתח תקוה, עמ' צז-קו. פרטים נוספים על אודותיו ניתן למצוא בספרו של א' עץ הדר, אילנות, רמת-גן תשכ"ז, עמ' 192-193.

25 בספר היובל של פתח תקוה מסופר כי היה ציר בקונגרס 'בו התנהלה מלחמה בין המתקנים והמשמרים' (שם, עמ' צז). נראה שהכוונה לוועידת בודפשט שנערכה בחורף 1868 והביאה בסופו של דבר לקרע מוחלט בין האורתודוקסיה ההונגרית ובין חלק אחר ביהדות הונגריה. על הוועידה ראה עור: י' זהבי, מהחתם סופר ועד הרצל, ירושלים תשכ"ה, עמ' 190-195. דומה שלקונגרס זה היו השלכות ישירות ומיידיות על התגברות העלייה מהונגריה בשנות ה-70.

26 סלומון מעמיד את עצמו כאן לאחר גוטמן, ולא רק מטעמי צניעות ונימוס. רק כאשר נכתב ספר היובל, לא במעט בהשראת בניו של יואל משה, היה האיש לדמות המרכזית בפרשה.

27 הוא יהושע שטמפר. מעניין סלומון משמיט כאן את שמו של נתן גרינגרט, שהוא הוא שהיה שותפם השלישי בשתי הקנייות של החלקות.

28 עובדה זו, שנעלמה בפרק הביוגרפיה שהוקדש לו בספר היובל (עמ' קז-קיב), מוכחת על-פי המכתבים שפרסם *Jewish Chronicle* יומי הבראשית של פתח תקוה וראה מאמרו של מרדכי נאור בקתדרה, 9 (תשל"ט).

29 לפי יומנו הגיע יהושע שטמפר ארצה ב"ד באדר א' תרכ"ט. וראה פאקסמיליה של התעודה, שם.

30 נראה כי שטמפר וגוטמן נפגשו עם סלומון רק זמן קצר לפני קניית אדמת פתח תקוה בקיץ תרל"ח.

הכביר ואת התמסרות נפשם או באנו בקשר אמיץ לגשת אל הפעולה ותהיה ראשית מצעדינו לתור אחרי כבדת ארץ דשנה ופריה ולהשתדל בקנייתה.

ה ק נ י ה

האיש אשר ארץ אירופא הורתו וגדילתו, מקום אשר שמה המשפט לקו והסדרים למשקלת³¹ בלי תפונה יאמין כי גם פה בארץ אף כי מדעת היא לכל אי הסדרים בכל זאת בדבר משא ומתן קנין וממכר בודי (!) יש סדר ומשטר נכון וצדק כי איך יגרע מקנה אחוזה ממקנת נכסי דלא נידיי? ובאמור לך אדם כי פלוני בעל האחוזה נכון למכור נחלתו הלא בלי תפונה יכול הקונה להציע להמוכר את השאלות הנצרכות, כמה אורך ורוחב מחזיק שטח האדמה? וכמה אמות מרובעות? כמה הוצאתה וכמה הכנסתה? מה יבולה ופרי אדמתה? גם בטח תוכל לבקש ממנו להראותך את המפה של הנחלה העשויה עפ"י אדריכל רישום נכון וברוב מכל הנמצא בה³² הריה, גבעותיה את גבוליה ומצרייה סביב והכל מצויר ומצוין בסיומונים מדויקים בחפירות וגדירים למען לא יסיגו זרים גבולה³³ וזאת לא תפונה אף רגע א' (חד) כי כאשר יראה לך ספרי דבותי³⁴ חתומים מידי הממשלה מעיר הבירה נמצא טוען ומערער לשדות נגרע בכל זכויותיו. ידעתי כי כזאת יאמין אמונת אומן כל בני אירפא (כי הרבה שאלות ומכתבים אשר באו יעידון כי כל הדברים האלה המה אצלם פשוטים וברורים).³⁵ לזאת קוראים חכו לי מעט ואעבר לפניך את כל המאורעות והמקרים אשר עברו עלינו זה פעמים רבות גם בטרם באנו אנחנו החברים בכרית ואגודה לקנות אחוזה ואז תבינו כי עתה שמנו לנוכח פנינו את נטל החל אשר עמסנו עלינו וכי כשור לעול הכנסנו צווארינו לקראת היגעה הרבה לקנות נחלה בארץ הגשמה. זה כבר רבות בשנים דימינו גם אנחנו אף כי מולדתנו פה כי מקנת נחלת לא תכבד עלינו.³⁶ ... ויהי כאשר פעם א'³⁷ שמענו קול קורא בחוצות ירושלים על ידי מכריו בשם הממשלה ויריעה בידו החתומה

- 31 סלומון חוזר כאן על עיקרי טיעוניו בעיתונו כי בן אירופה לא יוכל להבין את חוסר הסדר השורר בארץ. וראה עוד: יהודה וירושלם, מהדורת קרסל, עמ' 23, 26.
- 32 אין ספק שיש ברברים אלה תשובה עקיפה לשאלות נוקבות שנשאלו מייסדי פתח-תקוה בדבר הסתככותם בקניית החלקה השנייה בפתח-תקוה, היא חלקת טייאן, בקיץ תרל"ט. ללא ספק המיטו קנייה זו, והמאורעות שבאו בעקבותיה, שואה על היישוב הקטן, משום שמידותיה וגבולותיה של החלקה לא היו ברורים.
- 33 מקטע זה ואילך מצוי בידינו גם המקור, השמור בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, המשך הקטע כאן הוא על-פיו.
- 34 בהעתקת טוביה סלומון — ספר המקנה הוא אישור השלטון על הרישום בטאבו.
- 35 ראה בהערה 12 לעיל.
- 36 מקטע זה ואילך הדפיס דרויאנוב בספרו את העתקת טוביה סלומון. המשך הקטע כאן על-פי המקור. יואל משה, ובעקבותיו בנו טוביה סלומון, אינם נוקבים בשנה בה התרחשה פרשת הניסיון לרכישת דוראן. דרויאנוב שיער שהפרשה נתרחה בתרל"ב (1872), וזאת בהסתמך על זכרונותיו של ד' ילין, וזכרונות לבן ירושלים, ירושלים תרפ"ד. אולם ילין מספר בספרו (שם, עמ' 64-70) על הניסיונות לרכישת אדמת יריחו בשנים תרל"ב-תרל"ה תוך-כדי שהוא מערב את שניהם גם יחד וקובע אותם לתרל"ב — ולא היא.
- 37 מעניין לציון שטוביה סלומון, אשר סיכם את תולדות המשפחה בספרו בשלשה דורות בישוב, ירושלים תרצ"ט, מדגיש במפורש בעמ' 163, בצטטו את הקטע מספרו של ילין, שהאחרון טעה בקביעת התאריך וצ"ל תרל"ה. ואילו שטמפר במכתבו ליעבץ בתרנ"א (1891) (נדפס אצל פ' גרייבסקי, מגנוי ירושלים חוברת קיז) קובע כי המאורע נתרחה בתרל"ד (1874) והמשא-זמתן היה עם סוחר נוצרי מיפו אולם נראה ששטמפר עצמו לא היה מעורב בפרשה. במאמר שפרסם סלומון ב'הלבנון' אין פרשת דוראן נזכרת כלל וכך גם במאמריו של פינט במבשרת ציון (תרמ"ד) ושל גולדמן בהאסיף, א (תרמ"ח), למרות ששלושתם מספרים על פרשת הכישלון ביריחו. על המאמרים ומקורותיהם ראה: ההיסטוריוגרפיה, עמ' 108. מכאן ואילך מצויה בידינו גירסה שונה של טוביה סלומון, כפי שנדפסה בספר היובל בעמ' יא-יב וראה הערה 8 במבוא.

מידי הפחה כי הממשלה תחפוץ למכור נחלה בסבבי העיר רמאלע ושמה דארן.³⁸ הנחלה תכיל... (דולם)³⁹ מידה ערבית והיא ארבעים על ארבעים אמה מרובאות(!)⁴⁰ מהרנו והחלטנו לעשות אגורת סוחרים⁴¹ לקנותה ואיזה מהאגודה⁴² ואני בתוכם רכבנו על סוסים לתור את הנחלה וכאשר ראינו כי הערך הניתן עברה מאת איש מצרי הוא מצער מאוד למעט שויה באמת(?) ויאמר איש מאגודתינו לחתום על היריעה בתוספת לא מעט וכראות הסוחר⁴³ כי במידה הוא מתאמץ להוסיף על המקנה כן נוסף גם אנחנו עד אשר במשך ימים מעטים הוספנו עד ערך שבעים אלף פיאסטר⁴⁴ לזאת נקרא האיש העומר בראש אגודתינו⁴⁵ לשר העיר.⁴⁶ התחשב ידירי⁴⁷ כי נחל האיש כבוד יען כי על ידו יבא לאוצר הממשלה מכסת כסף העודף על סכום הסוחר הנוכרי לא כן כי נהפך הוא⁴⁸ כי שר העיר דבר לו קשות תחת רכות ויפחידוהו למשוך ידו מהמקנה יען כי לא יוכל לתת ערובתו כי באמת תמצא בהנחלה מספר הדולם הכתובים על הגליון באמרו כי נכתב אך בתורת השערה ולא במידה הנכונה.⁴⁹ טוב ענה האיש אף אם יחסרון השבעה ושלשים דולם היתרים על החמשה אלפים ושש מאות⁵⁰ לא אקפיד לכן כן ענה השר אף אם לא תמצא את המחצה מכל הרשום על הירעה אין לך אחרי כן עלינו טענה.

האיש נבהל ויענהו א"כ איפה מה תמכור לי? את גבוליה סביב — ענה השר רתת — את גבולותיה סביב סביב אמר האיש הלא יטיב נא השר חסרו לשלח איש מהממשלה לציין הגבולים בסימנים למען לא תצער מיום ליום מהרחבת גבול שכניה. לא כן ענה השר זאת לא נוכל גם אנחנו לירע

38 מ' סמילנסקי מביא בספר יובל השישים של רחובות עדויות על האיזור קודם לייסוד המושבה. לפי דבריו יוצא שחרבת דוראן לא היתה מיושבת ביישוב קבע, וסביבה שכן סעיף של שבט בדווי שנוד מן הנגב. השבט מנה כארבעים גברים שהתפרנסו מרכילות בכפרים ומזריעת תבואות ואבטיחים.

39 יואל משה סלומון לא זכר בדיון מה שטח אדמת דוראן, אך מהמשך הסיפור על אודות הוויכוח בין בן ציון ליאון למושל התורכי עולה, ששטח הנחלה שהוצעה להם אז היה 5,637 דולאם שהם כ-5,180 דונאם של ימינו. טוביה סלומון עיגל את המספר ל-5,700 דונאם, וכך נדפס בכל המקורות. נראה שהחלקה שמוכר סלומון אינה זהה במדויק לחלקה שרכש יהושע חנקין ב-1890 עבור רחובות. לפי כל המקורות היה שטח החלקה 10,624 דונאם (סמילנסקי, שם, ספר יובל השישים של רחובות, עמ' 14). על גלגולי הנחלה בין תרלי"ה לתר"ן ראה בהמשך.

40 40 x 40 אמה מרובעת (פיק) = 1,600 = דולאם = 919 מ"ר.

41 בהעתקת טוביה סלומון שנעשתה בראשית שנות השלושים הוחלף הביטוי לחברים. נראה שהמעתיק חשש מתדמית שלילית, העלולה לנבוע מהמינוח בו השתמש יואל משה: 'אגורת סוחרים'. על-פי עדותו של שטמפר (לעיל, הערה 37) עוררה השמועה על האדמה העומדת למכירה עניין רב אצל רבים מבין יהודי ירושלים.

42 יואל משה סלומון אינו נוקב בשם האיש, ואילו בנו טוביה מספר שמדובר בבן ציון ליאון, מגדולי הסוחרים בירושלים. על שמו נרכשה אדמת 'מאה שערים', והוא היה גם ראש הוועד הראשון של השכונה. שמו של בן ציון ליאון מופיע גם בעדותו של שטמפר, וראה לעיל.

43 טייאן, ערבי קאתולי מיפו, שהיה קשור גם לפרשת פתח-תקוה.

44 הסכום שבו נוקב סלומון שווה בערכו ל-800 לירות תורכיות. סמילנסקי בספרו (לעיל, הערה 38), עמ' 13, יודע לספר כי בסופו של דבר נרכשה החלקה על-ידי טייאן במחיר 700 לירות תורכיות, כלומר בסכום נמוך ממה שהציעו השותפים היהודיים וכך גם טוען סלומון כאן.

45 בן ציון ליאון.

46 טוביה סלומון כותב 'הפחה' והכוונה כנראה למושל יפו. מכאן השמיט ררויאנוב את הפיסקה אשר הועתקה בידו טוביה סלומון וסימן זאת בהרגלו ב ---. ההשמטה עד מספר הערה 48.

47 האם נתכוון במלה זו לידידו יחיאל ברי"ל שאליו שלח את מכתבו אשר פורסם בה'לכנון', או אל הידיד הקורא? סוף השמטת דרויאנוב.

48 בעיית התיחום המדויק של גבולות האדמות שעמדו למכירה ליוותה את מפעל ההתיישבות היהודי מראשיתו במשך שנים רבות. בקוץ תרלי"ט נכשלו המייסדים בעת קניית אדמת טייאן בפתח-תקוה, שמעמדה המפוקפק הסב להם נזקים.

50 על מידות הנחלה ראה הערה 39 לעיל.

היום אולי יש ערעורים על הגבולים א"כ איפה ענה האיש מה אקנה ועל מה אשקול כספי אם לא תחפוץ ענה השר התום על היריעה אשר נקרא גם שמך עליו כי לא תחפוץ לקנתה למען יזכה בה האיש אשר קדמך —⁵¹

זאת לא אעשה ענה האיש קשה ולולא הי' (ה) איש חוסה בצל ממשלת בריטניה⁵² כי אז אולי שמוהו בכלא על דבורו הקשה אם תחפצו לידע אחרית דבר המקנה תבינו מעצמיכם כי אנחנו בעל כרחינו משכנו ידינו מתשוקת נפשינו ואך למען הפר עצת הקונה והמוכרים יחד⁵³ כתבנו טלגראף לדמשק כי אם יותן לנו הנחלה כפי שרשומה ביריעה אז ניתן עבורה שמונים אלף גרוש ונתבטל המכר.⁵⁴

א ד מ ת י ר י ח ו ⁵⁵

כגורל דאראן כן גורל אדמת יריחו אשר הוכרזה בחוצות ירושלים⁵⁶ כי עומדת להמכר כשני שלישי מכל

51 טוביה סלומון שינה במעט ואף הוסיף כמה משפטים לדרשיח שהתנהל בין בן ציון ליאון לפחה. במקום זה שם בפי בן-ציון ליאון משפט כאילו ביקש האחרון לרכוש את הקרקע אפילו חסרו בה כמה מאות דונאם — משאלה שאין לה זכר בכתב-היד.

52 בן ציון ליאון היה נתין בריטי.

53 טוביה סלומון ריכך משפט זה, שממנו עשוי היה להשתמע כאילו רק כדי להפר את החוזה העתיד להיערך בין הקונה לפחה נשלח המברק שבו הוצע סכום כסף נוסף, וכתב: 'אנו עשינו את שלנו שלחנו טלג' (רף) לדמשק... שאלה שנתרה ללא מענה היא, כמה דמי תיווך שלשל טייאן לידיו של המושל התורכי. על-פי שטמפר (לעיל, הערה 37), כשראה המוכר הנוצרי עד כמה להוטים הם, הכפיל את המחיר והעיסקה בוטלה. אך אולי נתכוון לעיסקה אחרת.

54 אמנם 'נתבטל המכר' בין הממשלה לשותפים היהודיים, אך באדמת דוראן זכה טייאן, הסוחר הערבי הקאתולי מיפו, שעתיד להופיע שוב בתולדות פתח-תקוה כבעליה של החלקה השנייה. כפי שהערנו לעיל (הערה 39) קנה טייאן שטח של כ-10,000 דונאם, פי שניים מן השטח שהוצע, וזאת במחיר נמוך מזה שהציעו השותפים היהודיים. בקיץ תרל"ח ביקשו גוטמן, שטמפר וברנט לרכוש את השטח מטייאן, אולם תוך-כדי המשאומתן נפגשו עם סלומון, שהחל לנהל משאומתן עם טייאן לרכישת אדמות אמלבס. בסופו של דבר פנו כולם לאמלבס. על פרשה עם זו, ניסיונותיהם של 'החבורה ההונגרית' לרכוש אדמות בארץ-ישראל קודם לפתח-תקוה, ראה מכתבו של שטמפר לזאב יעבץ מתרנ"א (1891) בתוך: פ' גרייבסקי, חזון יהודה וירושלים, חוברת ק"ז, ירושלים תרצ"ו. כעבור ארבע שנים, בין יאנואר למאי 1882, ניסה יחיאל ברי"ל, עורך 'הלבונון', ששהה אז בארץ, לרכוש את החלקה, אך בסופו של דבר נרכשה האדמה על-ידי ערבי בשם סרוג במחיר 7 פראנק לדונאם. (על הפרשה ראה י' ברי"ל, יסוד המעלה, מגנצא תרמ"ג. וראה במפתח למהדורה החדשה, ירושלים תשל"ח.) סרוג מכר את החלקה לאדם בשם אלפרד רוק והוא שמכרה ליהושע חנקין בשנת 1890 במחיר 11 פראנק לדונאם. זו האדמה שעליה נוסדה רחובות. על ראשית רחובות ראה י' קלזנר, מקטוביץ ועד באזל, ירושלים תשכ"ה, עמ' 20. ושם המקורות.

55 פרשת הניסיונות לרכישת יריחו על-ידי אחדים מיהודי ירושלים בשנות השבעים היתה 'לאבן-יסוד' בהיסטוריוגרפיה של היישוב היהודי ומעט המקורות לפרשה זו נדפסו כלשונם שוב ושוב במקומות שונים. דומה כי הגיעה העת לחדש גם בפרשה זו, שכל פרטיה ידועים ונדושים כביכול. אין ספק שסלומון התכוון כאן לניסיון ה'שני' לרכישת אדמות יריחו. הניסיון הראשון נעשה עוד בשנת תרל"ב (1872) על-ידי יהושע ילין, בן ציון ליאון ועוד כמה סוחרים תבואה יהודיים מירושלים ונכשל מסיבות שונות שלא כאן המקום לעמוד עליהן. בניסיון הראשון לא ה'ש' ת'ף יואל משה סלומון. על הפרשה ראה: י' ילין, זכרונות לבן ירושלים, ירושלים תרפ"ז, עמ' 64-70. אלא שילין, שכתב את זכרונותיו לעת זקנתו, טעה וערבב שם ללא הבחנה את שני הניסיונות, נקודה שעליה עבר עמד בן ציון גת בספרו הישוב היהודי בארץ ישראל ת"ר-תרמ"א, ירושלים תשכ"ג. אולם גת, שסיכם את הפרשה בספרו (עמ' 335-337), לא חידר את הדברים עד תומם. כעבור שלוש שנים, בסתיו תרל"ח (נובמבר 1874), נתעוררה שוב התקווה בקרב יהודי ירושלים לרכישת אדמות יריחו ועל פרשה זו מספר יואל משה סלומון בטיטת מכתבו.

56 הצע קרקעות הממשלה היה קשור במשבר הכספי העמוק אליו נקלעה האימפריה לאחר שלא יכלה לעמוד במלוות הבינלאומיות אשר נטלה בתכיפות גדולה והולכת. בין השנים 1855 ל-1875 נטלה עליה הממשלה העות'מאנית 12 מלוות גדולים והאחרון (1874) נשא ריבית של 43.5%. לאחר שחובות האימפריה נאמדו ב-200 מיליון לירות, הנושאים ריבית שנתית של 12 מיליון לירות, הודיעה הממשלה באוקטובר 1875 שאינה מסוגלת לעמוד בתשלומי הריבית. על מצבה של האימפריה ראה עוד אצל: א' הד, התמערבות ורפורמות באימפריה

ארמתה על ידי הממשלה ואך השליש הא' תשאר ליושבי המקום⁵⁷—). רבות עמל ותלאה שבענו מתוחלת ממושכה ומלחמת מצוה בינינו⁵⁸ ובין גביר א' עמלקי⁵⁹ מעיר אלכס' (נדריה) אשר עמדנו על המכר והוספנו איש על חברו עד אשר עלה לשני אלפים חמש מאות לירא טורקי⁶⁰ עלינו ואנו אחרי אשר העמלקי משך ידו ונשאר הנחלה עומד על שמינו אז באה הידיעה ממקום הגבה⁶¹ כי הממשלה לא תחפוץ למוכרה כי אם לאנשים החוסים בצלה ואחרי כי מרבית הקונים היו בני אירופא חוסי בצל הקאנולוס⁶² נתבטל המכר⁶³ כן טרח ידידנו הרד"ג⁶⁴ לבדו בהקניה כברת ארץ צסאן⁶⁵ הסמוכה לחברון

העותמאנית, ירושלים תשל"ד, עמ' 57-59. נראה שההתעוררות שחלה ביישוב היהודי לרכישת קרקעות נבעה מן העובדה שהממשל העותמאני ביקש למכור אדמות לשם מימון הגירעון. גם תכניתו של חיים גדליה מאנגליה לרכישת ארץ-ישראל מידי התורכים נתעוררה באוקטובר 1875. על התכנית והדיה ראה י' קלוזנר, בהתעורר עם, ירושלים תשכ"ב, עמ' 52.

57 יל"ן מספר בספרו (לעיל, הערה 36), עמ' 64, כי שני שלישים משטח הנחלה נאמדו ב-4,000 דונאם.

58 בניגוד לניסיון הראשון לרכישת יריחו בתרל"ב, שנעשה כנראה על-ידי כמה סוחרים אמירים, הוקמה בניסיון השני חברת שותפים ביוזמתו של בן-ציון ליאון, אשר ביקש לשתף חמישים חברים שכל אחד יביא עמו 30 לירות תורכיות (אריאל, ה, גיליון 2, חשוון תרל"ו). אולם, ענייני החברה התנהלו בעצלתיים עוד כשנה מסיבות לא ברורות. רק באביב תרל"ו נוסדה חברת 'פתח-תקוה' לשם רכישת השטח. שטר ההתקשרות שלה מיום י"א באדר תרל"ו (מארס 1876) פורסם לראשונה על-ידי דוד יל"ן בעיתון 'הצפירה' משנת תר"ס, גיליונות 270-271. הועתק על-ידי יהושע יל"ן בספרו הנזכר (עמ' 69) וכן בספר היובל, בעמ' י-יא (בהשמטת החתימות, אולי עקב העובדה שמתוך רשימה זו ניתן לראות כי חלקו של סלומון לא עלה על אחת מתוך 24 חלקות!).

59 הכוונה לארמני. זה היה כינוי נפוץ לבני אומה זו בחברה היהודית המסורתית. גם טוביה סלומון כותב שמדובר בסוחר ארמני וכך יל"ן בספרו (לעיל, הערה 36), עמ' 66, המוסיף, שהארמני ביקש להקדיש את הקרקע עבור העדה הארמנית בירושלים.

60 אם צרק יל"ן בקביעתו (ראה לעיל, הערה 57) כי שטח הנחלה שעמדה להימכר היה 4,000 דונאם, הרי המחיר שהציעו סלומון וחבריו — 2,500 לירות — היה גבוה במיוחד: לירה עבור דונאם ושליש. כעבור שנתיים שילמו מייסדי פתח-תקוה מחיר נמוך פי שניים לפחות. ייתכן שיש לקשור את הסכום המוצע בערכה הגבוה של האדמה, שהיתה ארמת שלחין בחלקה וכן לעובדה שהחבורה מנתה 50 איש שהכניסו כל אחד 50 נאפ' (בערך לירה) לקופה. יל"ן טוען בספרו (בעמ' 67) שהסכום המוצע היה 2,000 לירות.

61 כלומר מאיסתנבול.

62 סלומון ואף יל"ן בספרו (בעמ' 68), טוענים כי המכשול הראשון בקניית יריחו היה איסור מכירת אדמה ממשלתית לזרים. טענה זו דורשת עיון נוסף. עד לרפורמה הגדולה שביצעה האימפריה העותמאנית ב-1856 נאסר על זרים לרכוש קרקע. גם לאחר הרפורמה נראה שסעיף זה ואחרים לא הוגשמו ורק לחץ צרפתי הביא לחידוש ההיתר ב-1867. נראה שלפחות מראשית שנות ה-70 לא עמדו בפני זרים תקנות מפורשות שאסרו לרכוש קרקע. השפעת הרפורמות על רכישת אדמות השכונות הראשונות בירושלים ראה: נ' קצבורג, 'תעודות לתולדות החוק העותמאני בדבר רכישת רכסים על ידי נתינים זרים', יד יוסף יצחק ריבלין, רמת-גן תשכ"ד, עמ' 131-139. אם אמנם נאמר לחבורת השותפים שחל איסור על רכישת קרקע בידי זרים, רומה שהיה זה תירוץ שנועד לעכב את המשא-ומתן שנכשל עקב נסיבות שונות.

63 סלומון קטע את הפרשה כאן, אולם בנו טוביה ידע להוסיף שהנחלה נקנתה לבסוף בידי הסולטאן העותמאני עצמו. כך גם מעיד יל"ן המוסיף בספרו (לעיל, הערה 36), עמ' 69, כי לאחר שמסרו את נתינות הקונים לפחה הגיעה כעבור חודש ימים הורעה, 'כי הסולטן עבד אל חמיד בחוסו על אדמת ארצו שלא למסרה לידי נתינים זרים הואיל בטובו להוסיף על המחיר עוד חמש מאות לירה ולקנותה קניין פרטי לעצמו. עניין תמוה זה, היינו שהסולטאן מבקש תחילה למכור את האדמה ואחר-כך חוזר בו וקונה את אדמתו שלו לעצמו ניתן אולי לייחס לתהפוכות השלטון שאירעו בעת המשא-ומתן. ב-31 במאי 1876 הודח הסולטאן עבד אל-עזיז ואת מקומו ירש מוראד. כעבור שלושה חודשים (31.8.1876) הודח גם סולטאן זה ואת מקומו ירש עבד אל-חמיד, שאילו מתייחסת עדותו של יל"ן. ייתכן שהסולטאן החדש שינה את מדיניות קודמיו. ואכן, בדיקת לוח הזמנים של חברת השותפים לרכישת יריחו מעלה שאכן יש קשר בין המאורעות. הידיעה האחרונה המצויה בידינו על הניסיון היא במכתבו

מידי הממשלה ורוב עמל ותלאה סבל וסוף סוף נתבטל המקנה מטעמים אשר לא נחפוץ ולא נוכל לתת להקוראים.⁶⁶ אל כל המקרים העברו עלינו שמנו לנגד עינינו וע"כ גמרנו אומר כי אך מידי יחיד בעל אחוזה אשר כבר שטרי מכר בידו ממנו נקנה למען לא ניגע עוד להבל ולרעות רוח.⁶⁷ מוכן מאליו כי כברת ארץ גדולה נרחבה בת כמה אלפים דולעם היא חוון בלתי נפרץ וע"כ כאשר הוגד לנו⁶⁸ כי במסיבי העיר הק' יפו נמצא כברת ארץ גדולה דשנה ופוריה ביד סוחר נוצרי והוא חפץ למוכרה ע"כ שמנו ליפו פעמנו ללכת אל הכפר אימלכס.⁶⁹

של ביינוש סלאנט, מראשי השותפים, שנכתב בתמוז תרל"ו (יולי 1876) ונדפס בהלבנון, יב, גיליון 49 (ה' אב תרל"ו), עמ' 392. סלאנט הגיב על האשמות כנגד הספרדים בירושלים ומסר בסיום מכתבו כי השותפים סיכמו את המשא-ומתן עם הפחה וממתניים לתשובה מן הסולטאן. המכתב נשלח כחודש לפני חילופי השלטון באימפריה שבעקבותיהם, כמשוער, נתבטלה העסקה. כמקובל גררו אחריהם חילופי השלטון גם חילופים נרחבים בפרובינציות. נראה שלכך יש לקשור גם את מינויו של ראוף פחה למושל ירושלים. על-פי עדויות שונות היה ראוף פחה אדם ישר ותקיף ומכאן יש להבין כי לא היה מניח לסכם עמו עיסקאות שהיו עשויות לפגוע ברכוש המדינה ולמלא את כוונתם של סוחרים שונים.

64 ר' דוד גוטמן. יואל משה טרח להדגיש 'ל בדו' אולם נראה על-פי העדויות השונות שבפרשה זו לא פעל גוטמן לבדו אלא היו לו שותפים, כפי שניתן לראות ממקורות אחרים. וראה ההערה שלהלן.

65 נראה שסלומון התכוון לניסיונותיהם של אנשי 'החבורה ההונגרית', גוטמן, שטמפר ושליזינגר, שפעלו במשך כשנה וחצי לרכישת חלקת אדמה במורד המערבי של מתלול הר חברון, סמוך לנחל בית גוברין של ימינו. חר' צאסן כאן היא חר' סנברה, או חר' צנובר, כ"ס ק"מ מצפון-מערב לבית גוברין של ימינו. במכתבו להלבנון מוזכר יואל משה פרשה זו ושם הוא אומר: "... ואמרו לקנות כברת ארץ במסבי חברון נחלת סנברא ואמבורץ. צאסן זוהתה כבר על-ידי צבי אילן כחר' צנובר באיזור בית גוברין. ואילו את אמבורץ אצל סלומון היא שיבוש שמה של חר' אל בורג' — חר' בורגין של ימינו, נ.צ. 1160 1472 (רשת שחורה). 4 ק"מ מצפון-מזרח לחר' צנובר, 3 ק"מ מדרום-מזרח למושב צפרירים.

וראה עוד על ניסיון הקנייה אצל צ' אילן, מאה שנה לחלום סנברה, עם ואדמתו (אב תשל"ה), גיליון 33. וכן: ד' עמית, 'כמיהת יהודים להתיישבות חקלאית במאה ה'ט' ובראשית המאה הנוכחית'. בתוך: ברוך ה' צורי, חוברת זכרון לזכר ברוך דסברג ז"ל, ראש צורים תשל"ז, עמ' 15-24.

66 יואל משה וכן בנו טוביה לא הותירו כאן כל פירוש מדוע נכשל הניסיון לרכוש את אדמת סנברה. אולם במאמרו ב'הלבנון' רומז אולי סלומון כי לא היה שותף כלל לניסיון וכי סיבת הכישלון הפעם היתה זהה לפרשת דוראן — שוחר ששילם קונה אחר לפקיד הממשלה. לעומתו טען שטמפר במכתבו ליעבץ מתרנ"א (לעיל, הערה 54). כי לאחר שנעכב האישור הממשלתי החלו לחשוש לעיסקה 'על כן משכנו ידינו ממנה'.

כאן קטע דרויאנוב את העתקתו של טוביה סלומון, למרות שהאחרון הוסיף קטע קצר על ראשית המשא-ומתן לרכישת אדמת פתח-תקוה.

67 טוביה סלומון, אשר העתיק פיסקה זו, הוסיף עוד כמה משפטי ביאור נכונים, שמהם עולה כי לאחר כל הכישלונות שמונה יואל משה סלומון החליטו השותפים לא לנסות להתמודד שוב עם אחרים בקניית אדמות ממשלתיות, אלא לנסות ולחפש סוחר אשר כבר עבר את דרך הייסורים ובידו שטרי-מכר מאושרים על-ידי הממשלה.

68 טוביה סלומון הוסיף כאן 'קיץ תרל"ח' — הוא המועד שבו נקנתה החלקה.

69 כאן קטע טוביה סלומון את העתקתו באמצע העמוד של כתב-יד יואל משה לא הזכיר כאן אפילו ברמז את ד"ר מזריקה, שאיים על שלושת הקונים לבל יעזו לרכוש את האדמה, ולא מופיעה כל ידיעה שיואל משה סלומון נותר לבדו כמה ימים בין הפלחים על-מנת לאמת את השמועות בעניין הקדחת, כפי שנשתמרה במסורת משפחת סלומון.

האיש אשר חפץ להיות האיש הביניים (סרסור) בינינו לבין הקונה ואשר הוא הציע לפננו על ידי מכתביו לירושלם מעסק הנחלה הזאת הוא האיש הנודע מאחינו ס' אמועליג, קונסול לממשלת בריטאני ביפו⁷⁰ בבאנו ליפו פנינו אליו ובטרם כל בקשנו ממנו להגיד להמוכר כי חפצינו לתור את הנחלה בטרם נדבר דבר ועל כן ישלח איש ממנו להראות את הנחלה. למחרת היום ההוא אני והרד"ג⁷¹ והאיש זאכרי⁷² סוכן הסוחר אחזנו דרכינו לצפון יפו ללכת לכפר אמלבעס.⁷³

א מ ל א ב ע ס

זה איזה שנים אשר יושבי הכפר ההוא אף כי אדמתם דשנה ופוריה עד למאד רששו מסיבות ידועות וימכרו מאחוזתם וחלק גדול מאחוזתם נפל למקנה לסוחר נוצרי אשר שמו סלים קאסאר ומיתר אחוזתם מכרו שלשה רבעים לסוחר טאין והוא אשר יחפוץ עתה למוכרה⁷⁴ שלשה רבעי הכפר עדין בלי חלוקה⁷⁵ תרנו את הנחלה לארכה ולרחבה וחשקה לבבנו כי הארץ טובה מאד מאד ארץ מישור ומנהר מי הירקון ישטוף על גבולה מצד צפון.⁷⁶

סוכן בחקירת יוצרים

70 חיים אמולג (1824-1916) יליד גיברלטר, מגדולי הסוחרים בתבואה ביפו. היה שותף לבנק ולירו, ראשון הבנקים המסחריים היהודיים והגדול שבהם. אמולג היה סגן הקונסול הבריטי ביפו ועוזר בקניית אדמות ראשון לציון. בעת מלחמת העולם הראשונה, בהיותו בן 90, גורש למצרים, לאחר שלא הסכים לוותר על אורחותו הבריטית, ושם נפטר ב-1916. ראה עליו עוד: ד' תדהר, אנצקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, ב, עמ' 816. אמולג נזכר גם בספר היובל של פתח-תקוה, בפרק תיאור הקנייה (עמ' טו), אלא שמלשון הפתיחה שם עולה כאילו מדובר ביומה של הקונים שהגיעו מירושלים ופנו לאמולג; ואילו מלשון כתב-היד עולה שהיומה הראשונה היתה של אמולג. פרשת התיווך לא הזכרה כלל במכתבו של סלומון ל'הלכנון.

71 ר' דוד גוטמן.

72 גם בספר היובל (עמ' טו) מוזכר האיש זכרי אפנדי, פקידו של טייאן.

73 כאן קטע טוביה את העתקתו במחצית דף ה צד ב של כתב-היד.

74 על גלגולי אדמת פתח-תקוה קודם לקנייתה על-ידי המייסדים ראה ברשימתו של מ' סמילנסקי, שנדפסה בספר היובל של פתח-תקוה, עמ' יג-טו. (חזרה ונדפסה אצל א' יערי, זכרונות ארץ ישראל, עמ' 243-245). מעניין, שסלומון פישט כאן את בעיותיה הסבוכות של חלקת טייאן, ואולי יש דברים בגו.

75 דבריו של סלומון מכוונים למעמדה המשפטי של חלקת טייאן השנייה, שבניגוד לחלקה הראשונה (חלקת קסאר), אותה חרשו באב תרל"ח, לא היתה רשומה כחוק בספרי האחוזה העות'מאניים, עובדה שהמיטה אסון על שותפיה.

76 סוף דף ה צד ב וסוף הקטע המצוי בירינו.